

Emîn er-Reyhânî'nin Yazılarında Tabiat Teması

Şener Şahin

Arş. Gör. Dr., U.Ü. İlahiyat Fakültesi

Özet

Gurbet psikolojisinin de etkisiyle, tabiata ve tabiata ait unsurlara karşı hissedilen derin sevgi 19. yüzyıl sonu ve 20. yüzyıl başlarında Arap dünyasından Amerika'ya göç eden edip ve şairlerin hemen tamamının ortak özelliğini teşkil etmektedir. Ancak bu sevgi, hiçbir mehcer edibinde Reyhânî'de görüldüğü kadar güçlü ve derin olmamıştır. Çoğu mehcer edibi için doğuya özgü tabiat unsurlarına yönelme sadece bir nostaljiden ibaretken, 'tabiat merkezli tefekkür' Reyhânî için hemen her etkinlikten ve meseleden öncelikli bir yere sahip olmuş, hayat tarzından üslubuna kadar onun kişiliğini çepeçevre kuşatmıştır.

Abstract

Deep love towards nature and nature-related topics constitutes the common trait of nearly all mahjar writers and poets who immigrated from Arab East to America at the turn of the twentieth century. However, this love has never been strong and deep as in Ameen Rihani; because, for the most of mahjar writers, the nature was an image of nostalgia, whereas for Rihani, the thinking or meditation centered-on-nature was the most significant theme among the other issues. Rihani's personality was totally covered with this love and affection, beginning from his way of life to his writing style.

Anahtar Kelimeler: Emîn er-Reyhânî, tabiat teması, üslup

Key Words: er-Rihani, nature theme, writing style

Tabiatın ve ona ait unsurların konu edildiği klasik Arap şiirinde yer alan betimlemelerde maddî, yer yer ince ayrıntılara inilmiş olmakla birlikte, şairlerin büyük ölçüde bir bakıma fotoğraf çekmekle yetinmiş oldukları dikkat çeker¹. Bu sebeple, şiir eleştirmenlerinin çoğu, klasik dönem Arap şiirinin azımsanmayacak

¹ Hişâm b. Muhammed el-Kelbî'nin *Kitâbu nesebi'l-hayl*, Câhız'ın *Kitâbu'l-bigâl* ve Ebû İUbeyde'nin *Kitâbu'l-hayl*'i, hayvanların büyük ölçüde tasvirî yönden anlatıldığı şiir parçaları içeren ansiklopedik eserlerden bir kaçıdır.

bir kısmının tasvire dayandığı görüşündedir². Kasidenin belirli bir kısmını teşkil eden bu tasvirî parçalar, -çöl ortamı ve av hayvanları gibi- bedevi yaşamın vazgeçilmez unsurlarını çoğu defa zengin ve deşifre edilmesi oldukça güç bir lügat malzemesiyle örmüş ve akıl almaz bir incelik ve derinlikle işlemiştir. Ancak, söz konusu şiirlerde şâir, tabiatla hemhal olmadığı gibi varlığın özünü kavrama ihtiyacıyla tabiat unsurlarını bir tefekkür malzemesi olarak kullanma çabası içinde de değildir³. Tabiat ve ona bağlı unsurlar üzerinde mistik ya da yarı mistik denilebilecek bir tefekkür anlayışı daha çok sonraki dönem şiirlerine ait bir özellik olarak gözlemlenmektedir.

İşte bu bağlamda, geçen yüzyılda yaşamış göçmen Arap yazarların, gurbet psikolojisinin de etkisiyle, kimi zaman Amerikan kozmopolit yaşamından ve insan kalabalığından kaçarak tabiata yönelmeleri, kimi zaman da yalnızca tefekkür edebilmek amacıyla ormana sığınmaları dikkat çekici bir tecrübe olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu bakımdan, bu vadide ortaya konan ve tabiat üzerine odaklanmış tefekkür anlayışının ürünü olan -şiir olsun, nesir olsun- zengin bir edebi malzeme ciddi manada incelenmeyi hak etmektedir. Bununla birlikte, bu makale, oldukça geniş boyutlarıyla ele alınabilecek olan bu konuyu Emin er-Reyhâni örneğiyle sınırlı bir kapsamda inceleyecektir.

Tabiata ve tabiata ait unsurlara karşı hissedilen derin sevgi, mehcer şairlerinin hemen tamamının ortak özelliği olmakla birlikte, bu duygunun, hiçbir mehcer edibinde Reyhâni'de görüldüğü kadar güçlü ve derin olduğunu söylemek mümkün görünmemektedir. Nitekim, meşhur Rus oryantalist Kratchkovski, bir dönem kendisiyle yakın dostluk da kurduğu Reyhâni'nin, tabiatı, ibâdete yakın bir aşkla sevdiğinden söz etmiş, hatta daha iddialı bir ifadeyle, ondaki bu tabiat sevgisinin benzerine başka hiçbir Arap yazarda rastlanamayacağını ileri sürmüştür⁴.

² Demirayak, Kenan; *Abbasi Edebiyatı Tarihi*, Şafak Yayınları, Erzurum, 1995, s.81. el-Fâhûri, Hannâ, *el-Câmi' fi tarihi'l-edebi'l-Arabî (I-II)*, 1. Baskı, Dâru'l-cil, Beyrut, 1435; Muhammed Abdulmunim Hafâci, *İbnu'l-mütezz ve turâsuh fi'l-edeb ve'n-nakd ve'l-beyân*, Dâru'l-cil, Beyrut, 1991, s.186-87.

³ Kratchkovski'nin, *er-Reyhâniyyât'a* yazdığı önsözden, bkz. *er-Reyhâniyyât (I-II)*, Dâru'l-cil, Beyrut, 1989, s. 21.

⁴ Uzun yıllar metropol yaşamını tecrübe eden biri olarak Reyhâni, kendisini "şeklen hadarî, ruh itibariyle bedevî sayar ve şehrin, ondaki bu ruhu öldüremediğini ifade etmekten de büyük bir haz alır, *er-Resâil*, Dâru'l-cil, Beyrut, 1989, s. 457. Reyhâni; Cubrân, Mihail Nuîayme, İlyâ Ebû Mâdi, Nesib iArida, Nedra Haddâd, Reşid Selim el-Hûri ve Reşid Eyyûb gibi çok sayıda mehcer edibine kıyasla, Lübnan'da çok daha fazla süre zaman geçirmiş, köyüyle kasabasıyla, dağlarıyla dereleriyle, ormanlarıyla bu coğrafyayı karış karış gezerek, bu izlenimlerini *Kalbu Lubnân* adlı eserinde ölümsüzleştirmek istemiştir. O, tabiat temasını, adları sıralanan mehcer edipleri gibi, sadece

Gerçekten de Reyhânî, Suriye ve Lübnan'dan Amerika'ya göç eden bir çok mehcer yazar ve şâiri örneğinde görüldüğü üzere, doğuya özgü tabiat unsurlarına, sadece nostaljiden kaynaklanan bir tatmin ihtiyacıyla yönelmemiş⁵, aksine, şiir ve yazılarındaki tabiat kavramını hem edebiyat anlayışının, hem de hayat felsefesinin en derin sırlarından biri olarak yaşatmaya çalışmıştır⁶. Bu açıdan, 'tabiat tefekkürü'nün, Reyhânî için hemen her etkinlikten ve meseleden daha öncelikli bir yere sahip olduğu ifade edilebilir. Onun, "gerçek saadeti yakalayan kişi, düşüncesini, tabiata ayna yapmayı başarabilen kişidir"⁷ sözü bu gerçeğin bir başka ifade biçimidir.

Reyhânî, tabiat merkezli tefekküre ve onun insan ruhu üzerindeki müspet tesirlerine o kadar inanmıştır ki, modern medeniyetin düşünmeye fırsat tanımayan ve gece-gündüz işleyen çalışma temposuna isyan etme ihtiyacı duymuş; hatta ironik biçimde, haftalık çalışma programının, bir gün çalışma, altı gün

şiiirlerine konu edinmekle yetinmemiş; ilâveten makalelerinde, konferanslarında ve bilhassa gezi yazılarında bu temaya büyük yer ayırmıştır. Belki de, Lübnan ve genel olarak Arap coğrafyasındaki tabiat, Reyhânî'nin edebiyatı özelinde bir tema olmaktan ziyâde bir tutku olarak tanımlanabilir. Öyle bir tutku ki, sırf bu nedenle Amerika'daki eşi Bertha Case'den yıllarca ayrı kalmış, -kesin olmamakla birlikte- belki de boşanma hadisesi, onun, bu coğrafyaya duyduğu ifrat düzeydeki özlemin ve aşkın bir bedeli olmuştur. Ancak son tahlilde, Bertha'nın, vefatı sonrasında bedeninin yakılarak küllerinin Fureyke'ye, eşinin mozolesinin yanı başına konmasını vasiyet etmesi, anlaşılan eşinin de, Emin er-Reyhânî'deki hudutsuz Lübnan sevgisini haklı bulduğunu göstermektedir. Bkz. Yazıcı, Hüseyin, *Göç Edebiyatı -Doğuyu Batıya Taşıyanlar: Ortadoğu Hristiyan Arap Edebiyatçılarının Batıdaki Öncü İsimleri-*, 1. Baskı, Kaknüs Yayınları, İstanbul, 2002, s. 481-482.

⁵ Elbette bu türden duygularla yazdıkları da vardır. Mesela, bizzat gurbet psikolojisini anlatırken böyle bir yola başvurur:

Bir yerden başka bir yere aktarıldığında ölen ağaçlar vardır, bazıları da uzun bir süre gelişme gösteremez. Ama hepsi de, alıştıkları topraktan kopartıldıklarında acı çekerler, bazı köklerinin de koparılması gerekir. Neticede hastalanır ve zayıf düşerlerse de nihayetinde yeni topraklarındaki besinlere alışırlar. İşte, ben de o ağaçlardan biriyim, ruhumun köklerinde binlerce yara, dallarımda ise bol miktarda meyve var. Bir başka yere dikmek üzere meyveli ağacı yerinden söktüğünde yaşama şansı ne kadar da düşük! er-Reyhânî, *er-Resâil*, s. 594.

⁶ Reyhânî, 1906 senesinde Halil Mutran'a gönderdiği bir mektupta, Lübnan'da bir sonbahar ayındaki gurub anını şiir yoluyla tasvir ettiğinden bahsetmekte, biraz da gururlu bir edâ ile, söz konusu şiirin gerek şekil, gerekse konu bakımından daha önce hiçbir Arap yazar tarafından denenmemiş türden felsefi-betimsel bir içeriğe sahip olduğunu belirtmektedir, er-Reyhânî, *er-Resâil*, s. 75.

⁷ er-Reyhânî, *Mâ hiye's-seîâde? (REYHÂNİYYÂT)*, s. 249.

istirahat şeklinde yeniden ayarlanması gerektiğini belirtmiştir. Ancak o, bu altı günlük istirahati da mizâhî bir üslupla izah eder⁸:

Burada kastettiğim 'istirahat', filin bir korulukta, ağacın gölgesinde uyurkenki istirahati değil, bilakis, filozofun vecd halinde tabiatı, tabiat ötesini, Allah'ı tefekkür ederken yaptığı istirahatıdır.

Bir '*tabiat aşığı*' olarak tanımlayabileceğimiz Reyhânî'nin bu doğasever tarafı, muhtemelen onun doğup yetiştiği coğrafyanın ve tabii ortamın kendisine sunduğu türlü imkanlarla bağlantılı olmalıdır. Zira, tabiatla haşır neşir bir halde geçen çocukluk dönemine ait hatıralar, onun belleğine, tüm yaşamında etkisini hissettirecek biçimde kazınmıştır. Bilhassa, yaşamının ilk yıllarını geçirdiği Fureyke Vadisi, onun tefekkür dünyası üzerinde silinmez izler bırakmıştır. Temmuz 1910 tarihinde kaleme aldığı bir mektubun içeriğine göre, Londra'da kaldığı birkaç aylık zaman zarfında soğuk ve rüzgardan başka bir şey görmediğinden yakınmakta, güneşin kucağında yetişip büyümüş bir Lübnanlı olarak, ne semâsında ne de halkının yüreğinde güneş ve hararet bulunmayan bu ülkenin kendisine göre bir yer olmadığına karar vermiştir⁹.

Diğer yandan, dağları, sedir ağaçları ve Fureyke Vadisi'yle bütün bir tabiat, Reyhânî için, sadece ilk çocukluk hatıralarının tazelendiği birer doğa parçası değil, aynı zamanda bu coğrafya, maddî medeniyetin yorgun ve bitkin düşürdüğü insan ruhunun huzur ve sükûnet aramak üzere sığındığı ilâhî bir mabet mesabesindedir¹⁰. Bu bakış açısidir ki, onu, Batı medeniyetindeki ilk olumsuz izlenimlerinin ardından, daha sonraki yıllarda da, çok özlediği ve önemseydiği uzlet yaşantısına zaman zaman döndürmüştür¹¹. Çünkü ona göre en ideal uzletgâh, beşerî

⁸ *a.g.e.*, s. 248.

⁹ Reyhânî, *er-Resâil*, s. 590-591. Yine aynı mektubun içeriğine göre, nevrî rahatsızlığı sebebiyle görüldüğü doktoru da, kendisine, Londra dışında başka bir yerde, daha sıcak bir bölgede ikâmet etmesini tavsiye etmiştir.

¹⁰ er-Reyhânî'nin, *Maibedî fi'l-vâdî (HUTÂFUL-EVDİYE)* adlı makalesi, insanoğlunu, tabiatla kendisine bir mabet inşa etmeye özendiren mısraları terennüm eder, *HUTÂFUL-EVDİYE (EL-KİTÂBÂTUŞ-ŞİRİYYE)*, Dâru'l-cil, Beyrut, 1989, s. 113-115.

¹¹ er-Reyhânî, uzlet itibarıyla, kendisini رَهَيْنُ الْمَحْبُسِينَ (iki hapis mahkumu) şeklinde tanımlayan el-Maarri'den daha yalnız bulur, ve kendisi için رَهَيْنُ الْمَحْبُسِينَ (hapisler mahkumu) tabirinin uygun olduğunu düşünür, er-Reyhânî, *er-Resâil*, s. 137.

müdahalenin en az olduğu bir tabiat köşesi, kendisi içinse Fureyke ve civârıdır¹².

Fureyke vâdisinin merkezi bir noktasında bulunan dev çam ağacına giden yol ise, Reyhânî için, bu âlemde hakikate giden yolla aynı olup, ona ulaşmak için bazı fedâkârlıklara katlanmak; örneğin vâdileri, dereleri, çalılıkları ve dikenli patikaları aşmak, yosunların kapladığı kayalıklardan düşme kalka yürümek, baldırlara batan teke dikenlerine karşı tahammül sınırlarını zorlamak gerekmektedir. Aynı zamanda bu, tabiatla hemhal olmayı ve ondaki unsurlarla konuşmayı amaçlayan Reyhani'nin iç dünyasındaki diyalogların başladığı bir süreçtir. Böylesi tecrübelerden birinde, ulu çam, kendisine doğru yaklaşmakta olan Reyhani'ye hitâben dile gelir¹³:

Eğer bana yakınlaşmak, sevgi çiğleriyle nemlenmiş yeşil kanatlarım altında oturmak istiyorsan, her şeyden önce, rahat sohbet meclislerini, konforlu yaşam ortamını arkanda bırakmalısın: hurâfe ve görenek dikenlerini ezmeli, evham vâdilerini, suni sevgi cetvellerini geçmeli, kâh idârecilerin sarmaşığına dolanmalı, kâh filozofların çalılarına takılmalı, kâh kanun hendeklerine düşmelisin... Zira, ancak bana ulaştığın ve gölgemde oturduğun zaman saadeti hissedebilir, gerçek hayata yakın ve öbür şeylerden uzak olursun...

Kratchkovski'nin ifâdesiyle, Reyhânî'nin nazarında şiir ile tabiat arasında hemen hemen fark yok gibidir¹⁴. Vadisi, kayalıkları, deresi ve çam ormanlarıyla Fureyke, Reyhânî için en ideal ilham kaynağıdır ve bu husus mizâhi bir üslupla ifâde edilir¹⁵:

Bu vadiye, istirahat için değil, ilham aramak üzere giderim. Tıpkı yöre çiftçisinin bereket ve odun aramak için gittiği gibi. Ne var ki benim orağım, baltam ve akşam eve dönerken yüklediğim şey çiftçininkinden çok farklıdır. Ancak galiba, orman kütüğünün, hayal aleminde devşirilen odundan -en azından şu soğuk kış günlerinde- daha kıymetli olduğu anlaşılıyor. Şu halde gerçek filozof çiftçidir!

Bununla birlikte işâret etmek gerekir ki, Amerika'daki metropol yaşantısından, maddî medeniyetin gürültü ve karmaşasından usanarak Fureyke vâdisinin ve Lübnan tabiatının sükunetine sığınan Reyhânî, paradoksal biçimde, bir süre sonra uzlet yaşantısından da sıkılmakta ve kendisinden kaçtığı şehrin o

¹² Kratchkovski'nin, er-Reyhâniyyât'a yazdığı önsözden, s. 15; Cuhâ, s. 79.

¹³ er-Reyhânî, *Vâdi'l-Fureyke (REYHÂNİYYÂT)*, s. 54.

¹⁴ Kratchkovski'nin, er-Reyhâniyyât'a yazdığı önsözden, s. 21.

¹⁵ er-Reyhânî, *Vâdi'l-Fureyke (REYHÂNİYYÂT)*, s. 51.

keşmekeş içindeki yaşamına duyduğu özlemi ifade eden mektuplar kaleme almaktadır¹⁶:

Selamımız da, özlemimiz de sana, ey maddî medeniyet ve ondaki sıkıntılar, ey sosyal hayat ve ondaki ezâ ve cefâ. Boş vakte de, yalnız yaşamaya da fazlasıyla doydum. Hiç bir şey teselli etmiyor burada beni artık, hatta uzletin o ilhamı bile. (...) İlginç ama, kendimi, medeniyetin kavga ve gürültüsüne aynı anda hem yakın hem de uzak hissediyorum.

Reyhânî'nin, yazılarının bir kısmını çöldeki seyahatleri esnâsında günlük tarzında kaleme aldığını biliyoruz. Ancak burada ilginç olan husus, çölde düşünmeye ve yazmaya insanı teşvik eden en büyük motivasyonun, bir çöl fırtınasından sonra etrafa çöken dinginlik ve ruha hâkim olan dinamizm olarak tarif edilmesidir¹⁷:

(Fırtına sonrasında çadırımda birkaç saat uyuduktan sonra) sıçrayarak, dinç vaziyette, hayatın bütün kuvvelerini bedenimde hisseder şekilde kalkarım. Kanımda âdeta yüz beygirin gücünü; beynimde, on filozofun tefekkür kudretini; ruhumda da on şâirlik bir kapasite bulurum.

Gerçekten de, Riyad Çölü'ndeki seyahati sırasında kaleme alınan *en-Necvâ* (Yakarış) şiiri, onun sözünü ettiği böyle bir ruh halini yansıtmaktadır¹⁸.

Tabiat sevgisi ve ona duyulan hayranlığın doğal bir sonucu olarak, Reyhânî, zaman zaman çevresel konularla da ilgilenmiştir. Bu ilgi, birinci planda kendi ülkesi Lübnan ve civarına, özellikle de Fureyke'ye yönelik olmuştur. Lübnan coğrafyasıyla bütünleşen, hatta özdeşleşen yaşlı sedir ağaçları, Reyhânî için sadece bir ilham kaynağı olmamış, bir kısmı Kanuni Sultan Süleyman zamanına, bir kısmı en az bin sene öncesine uzanan köklü geçmişle, ekolojik önemi ve tarihi boyutuyla da onun ilgi odağı olmuştur.

1934 senesinde, iki yakın arkadaşı Yusuf el-Huveyyik (1883-1962) ve şâir Şarl el-Şurm (1893-1963) ile beraber tarihî sedir ormanını ziyareti esnasında yaptığı gözlemler, bir tabiatsever olarak kendisini derinden yaralamış, kaleme aldığı *Fî sebîli'l-erz* (*Sedirin Hatırına*) başlıklı makalesinde bu doğal abidelerin korunması için yetkili makamları göreve çağırmıştır¹⁹. Dramatik bir üslup taşıyan bu

¹⁶ er-Reyhânî, *er-Resâil*, s. 103; Ayrıca bkz. s. 105,

¹⁷ er-Reyhânî, *Resâil*, s. 193.

¹⁸ er-Reyhânî, *en-Necvâ (HUTÂFUL-EVDİYE)*, s. 171-172.

¹⁹ İAvn, Mihayl, *Emîn er-Reyhânî fî Kalbi Lubnân*, Dâru'l-Fârâbî, 1. Baskı, Beyrut, 1987, s. 97; er-Reyhânî, *Fî sebîli'l-erz*, (*REYHÂNİYYÂT*), s. 374-375; Yine, 1933 senesine tarihlenen bir mektubundan, Lübnan'a ait tabii ve coğrafi güzelliklerin, Amerika Birleşik Devletleri'ndeki bir sergi aracılığıyla Amerikan

edebî yazıyı, sedir ağaçlarına duyduğu sevgi sebebiyle ve onların korunup daha uzun seneler yaşatılmasına katkıda bulunmak amacıyla kaleme aldığını belirten Reyhânî, yer yer, vaktiyle Osmanlı yönetiminin çevre konusunda sergilediği takdire şayan, hassas tutuma da atıflarda bulunur²⁰. Bu yönüyle, siyâsî anlamda bir Osmanlı karşıtı olduğu gayet iyi bilinen Reyhânî'nin, çevre korumacılığı hususunda ona duyduğu saygı gerçekten ilgi çekicidir²¹.

a. Tabiat ve Şehir Mukayesesi

Tabiat ve şehir mukayesesi, bütün mehcer şairlerinin şiirlerinde yansımaları bulan, doğaya olan sevgi ve bağlılığın, Lübnan dağlarındaki hayata duyulan özlemin en samimi duygularla terennüm edildiği bir konudur. Hemen bütün mehcer şairlerine göre orman, kanun ve kurallarıyla, kurum ve kuruluşlarıyla metropolün zıt anlamlısıdır ve ormana dönüş, bir anlamda gerçek hayata ve sâdeliğe dönüştür²². O yüzden, *el-Mevâkib* adlı duygusal ve romantik şiir kitabında Cubrân ormanı kutsar ve “*Ormanda yaşayanlar mutlu, şehirde yaşayanlar mutsuzdur*” temasını işler²³. Reyhânî ise, bu tabiat ve şehir düalitesine, özlem hissinin beslediği duygusal bir ihtiyacın ötesinde, felsefî anlamda madde ve mânâ planındaki bir ayırım olarak yaklaşır. O nedenle, şehrin caddelerinde ve ormanın patikalarında yürümek arasındaki fark, sadece temiz hava ve sessiz bir çevreden ibaret değildir²⁴:

Şehrin caddelerinde yürümek, insana insanı hatırlatır; vadilerde ve ormanda yürümekse Allah'ı. İlki, insanı işe ve çalışmaya davet ederken, ikincisi tefekküre sevk eder. İlkinin sonunda kişiye yorgunluk ve bitkinlik halleri arız olur; ikincisinin ardında ise dinçlik ve azim bahşeden bir lezzet bulunur. Paris ve New York caddelerindeki kalabalığa, gürültüye, dağdağa ve keşmekeşe karşın, ormanda, ağaçların, çalıların ve çam âbidelerinin diriltici ve huzur veren râyihası vardır.

turizm camiasına tanıtılması gerektiğini düşünen er-Reyhânî'nin, bu maksatla göçmen hemşehrilerine teşviklerde bulunduğunu görmekteyiz, er-Reyhânî, *er-Resâil*, s. 677.

²⁰ er-Reyhânî, *Fî seb'î'l-erz*, (REYHÂNİYYÂT), s. 373.

²¹ 1936 senesinde, *Cemiyetu asdikâ-i'ş-şecera (Ağaç Dostları Derneği)* adlı kuruluşu, yaptığı geziler sonrasında bilgilendirmesi, bu vesileyle, soyu tükenmekte olan pırnal, meşe ve sedir ağaçlarının tek tek yer ve adreslerini göstererek, korunmaları yönünde ilgili makamları harekete geçirmesi de, yine onun çevre korumacılığı noktasındaki hizmetlerinden biri olarak kayıtlara geçmiştir. Bkz. *er-Resâil*, s. 351-354.

²² Doğru, Erdinç, *Mehcer Edebiyatı ve Arap Edebiyatına Etkisi* (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara, 1998, s. 65-66.

²³ Yazıcı, s. 481-482.

²⁴ er-Reyhânî, *Vâdi'l-Fureyke (REYHÂNİYYÂT)*, s. 57.

Reyhâni, metropol insanının tabiatla ilişkisini zayıf ve bir o kadar da sakat bulur. O nedenle yazılarında, kentli insanın tabiatın güzide armağanlarından biri olan yağmurdan kaçışını en büyük nasipsizlik sayar. Bizzat böyle bir gezintisini betimlediği *Vadi'l-Fureyke* adlı yazısında, yağmur altında yürürken, yağmur damlacıklarının, yanaklarını öpmesine izin verdiğinden bahisle, bunun insan ruhu için ne büyük bir haz vesilesi olduğuna işaret eder²⁵. Yine ona göre, okyanus ortasında dev dalgalar arasında çaresizce yüzen geminin yolcuları için feryat edip bağırarak yerine, herkese nasip olmayan bu dehşetli manzaranın tadını çıkarmak daha akıllıca bir iş olacaktır²⁶.

Reyhâni, 1904 senesinde, gökdelen misâli yapıların çark ve tekerlek gürültüleri arasında boğulduğu medeniyet şehri New York'tan sükunet ve huzurun taht kurduğu doğum yeri Füreike'ye geldiğinde, yaşadıklarından yola çıkarak tabiat ile metropolü mukayese eden "*Vadi'l-Fureyke (Füreike Vadisi)*" adlı çarpıcı bir makâle kaleme almıştır²⁷. Dünyanın en hareketli merkezlerinden New York'ta ve en dingin mahallerinden Lübnan dağlarında uzun yıllar yaşayan ve bu farklı mekanları -dolayısıyla tabiat ve medeniyeti- bir biriyle mukayese etme imkanı bulan Reyhâni'ye göre, tabiat ve şehir kavramları madde ve mânâ kavramlarının yeni adı olmakta, âdeta onlarla özdeşleşmektedir²⁸:

Tabiatla iç içe olduğum zamanlarda aklıma sadece rûhî lezzetler gelir. Ne zaman şehre dönsem, bu sefer beni maddî lezzetlerin beklediğini görürüm. Dolayısıyla, tabiattayken maddî tarafımı, şehirdeyken ise rûhî tarafımı unuturum.

1910 senesinde kaleme aldığı *Gusnu verd (Gül Dalı)* başlıklı şiir, Reyhâni'nin şehirden neden kaçtığının özet bir tasviri niteliğindedir; bu şiirinde o, şehir yaşamına dikmek istediği gül dalını, daha doğrusu sevgi fidesini, tüm uğraşlarına rağmen bir türlü yeşertmeyi başaramamıştır²⁹:

عَرَسْتُ حُبِّي فِي غِيَاضِ الْحَضَارَةِ الْغِيْضَاءِ فَأَدَمَّتْهُ الْأَشْوَاكُ،
خَنَقَهُ الْعَلْيَقُ، فَتَلَّتْهُ الْجُدُورُ السَّامَّةُ،
عَرَسْتُهُ فِي أَرْضِ الْأَجْبَاءِ وَالْخِلَانِ،

²⁵ er-Reyhâni, *Vadi'l-Fureyke (REYHÂNİYYÂT)*, s. 53.

²⁶ er-Reyhâni, *Vadi'l-Fureyke (REYHÂNİYYÂT)*, s. 53.

²⁷ Söz konusu makâle, Mısırlı yazar Mey Ziyâde'nin, Lübnan'ın Füreike köyünü ziyaret etmesini sağlayacak ölçüde güçlü mistik ve insânî duyular içermektedir.

²⁸ *a.g.e.*, s. 54.

²⁹ er-Reyhâni'nin, *Gusn-u verd (HUTÂFU'L-EVDİYE)*, s. 109.

فَمَاتَ فِي مُسْتَنْقَعَاتِ الرِّيَاءِ وَالْبُهْتَانِ،
عَرَسَتْهُ فِي حُقُولِ التَّجَارَةِ، تَجَاهَ طَوَاحِينِ التَّمَدُّنِ،
بَيْنَ بَيْتِ الصَّرَافِ وَبَيْتِ الْكَاهِنِ،
فَتَوَاطَأَ الْإِثْنَانِ عَلَيْهِ وَمَدًّا فِي قَلْبِهِ الْبِلَاطُ رَصِيفًا.

*Sevgimi, medeniyetin gür ormanlarına diktim, ama çalular kapladı etrafını,
Sarmaşıklar boğdu, zehirli kökler hayatına kastetti;
Bu sefer onu, dost ve yârenlerin toprağına diktim,
Riyâ ve dedikodu bataklıklarında can verdi;
Medeniyet değirmenlerinin karşısındaki, ticâret tarlalarına diktim,
Hemen, kuyumcunun eviyle papazın evinin arasına,
Birlik olup, tam üzerine taş döşediler, kaldırım niyetine.*

1922'de -yine Amerika'dan Lübnan'a geldiğinde- kaleme aldığı *Avd ile'l-vâdî (Vâdiye Dönüşü)*'de iki taraflı bir betimleme ortaya koyar³⁰.

الْوَزَّالُ سَلَّمَ عَلَيَّ، وَالسُّنُونُو رَحَّبَ بِي،
وَالصَّنَوْبِيرُ اسْتَبَشَرَ بِإِيَّايِ،
(...)

*Katır turnağı selam etti, kırlangıç hoş geldin dedi,
Dönüşümü muştuladı çam ağacı
(...)*

şeklinde başlayıp devam eden şiirin ilk yarısında memleketine dönüşünde, köyünün hemen girişinde tabiattaki çeşitli varlıklarla yaptığı diyalogta neler hissettiğini büyük bir keyif ve özlemle mısralara dökerken;

إِنْتَقَلْتُ مِنْ بُسْتَانٍ فِي قَلْبِهِ سُكُونٌ وَجَفَاءٌ،
إِلَى بَلَدٍ ضَوْضَاوُهَا تَمَلُّ الْقَضَاءُ،
(...)

*içinde sükunet ve cefa olan bir bahçeden kalkıp,
hengâmesi her yeri saran bir şehre vardım,
(...)*

şeklinde devam eden şiirin ikinci yarısında ise metropole varışında aklından geçenleri anlatır. Şiirin bilhassa bu bölümünde, bedeviyet-medeniyet düalitesi son derece belirgindir; bedevinin

³⁰ er-Reyhânî, *İAvd ile'l-vâdî (HUTÂFU'L-EVDİYE)*, s. 175.

kanaatkârlığına, cesaretine, özgürlüğüne ve iç huzuruna duyulan hayranlık büyük bir ustalıkla dile getirilir burada.

Maddenin, mânâ üzerinde hakimiyet kurmasını kabul etmeyen Reyhânî, çevreci bir yaklaşımla, şehrin ve medeniyetin tabiatı kuşatmasına, âdeta ona baskın yapıp şâirin ve filozofun ilham kaynaklarını kurutmasına şiddetle karşı çıkmaktadır. *Fî sebîlî'el-erz* başlıklı makalesi, bir yandan onun, tabii ve tarihî olan sedir ormanlarının korunması yönündeki düşüncelerini ortaya koyarken; diğer yandan tabiatın, elektrik, telefon ve radyo gibi cihazlardan uzak tutularak şehirdeki maddî stresin doğal yaşam alanlarına taşınmaması yönündeki arzusunu dile getirmektedir³¹. 1922'de kaleme aldığı *Vechâ bilâdî (Memleketimin iki çehresi)* adlı şiiri, bu yakınmayı bir çam ağacının dilinden verir³²:

أَجَالِسُ السَّكِينَةَ الزَّكِيَّةَ فِي ظِلِّ الصَّنَوْبَرِ فَأَسْمَعُهَا تَقُولُ:
كُنْتُ أَسْمَعُ أَمْسَ وَقَعَ الْمَعَاوِلَ وَغِنَاءَ الْفُلَّاحِ،
وَلَا أَسْمَعُ الْيَوْمَ غَيْرَ أَبْوَابِ السِّيَّارَاتِ وَتَغْتَعَّةِ الْمُتَفَرِّجَاتِ.

*Çamın gölgesinde, saflığı hiç bozulmamış sükûnetle hemhâl olurken,
şöyle dediğini duydum:*

*Dün, çapa seslerini ve çiftçinin söylediği şarkıları dinliyordum,
Bugünse nasibim, araba kornaları ve Avrupa sevdalılarının .?? .*

Benzer şekilde, tabiattaki her türlü hayvanla, kurtla kuşla ünsiyet kurarken, insanlarla arasına koyduğu mesafe, hemcinslerini gücendirecek düzeydedir³³:

عَوَى الذَّنْبُ فَاسْتَأْنَسْتُ بِالذَّنْبِ إِذْ عَوَى وَصَوَّتَ إِنْسَانٌ فَكَدْتُ أُطِيرُ

*Kurt uluduğunda kendisine ünsiyet ettim de,
İnsan sesi duyduğumda hemen kaçasım geldi.*

b. Sekoya ve Sedir

Tabiat ve ondaki unsurlar Reyhânî için öylesine hayatî bir öneme sahiptir ki, o, siyâsi, ahlâkî ve kültürel içerikli bir çok makalesinde bile, Lübnan ekolojisine ait çok sayıda ögeye sık sık atıflar yapmış, bu alanda âdeta, kendine özgü yepyeni bir terminoloji oluşturmuştur. Örneğin, bitki dünyasının iki şöhretli ağacı sekoya ve sedir, Reyhânî'nin '*el-Eşcâru'n-nâtika*' başlıklı yazısında simgesel yönleriyle ele alınmıştır. Doğuyu simgeleyen sedir ile Batıyı

³¹ er-Reyhânî, *Fî sebîlî'el-erz (REYHÂNİYYÂT)*, s. 373.

³² er-Reyhânî, *Vechâ bilâdî (HUTÂFU'L-EVDİYE)*, s.176.

³³ er-Reyhânî, *Vâdî'l-Fureyke (REYHÂNİYYÂT)*, s. 57.

simgeleyen sekoya, biyolojik gerçekliklerinin ötesinde, iki farklı dünyanın, madde ve ruh dünyalarının da simgesi olmuştur³⁴:

Sekoyalar, dünyanın en ilginç bitkilerinden olmalarına rağmen kocaman bir kütleden ibarettir. İçlerinde herhangi bir sır veya mânâ taşımadıkları gibi, tarihe uzanan bir hikâyeleri de yoktur. Kör, sağır, cesim varlıklardır, o kadar. Ne, gölgesinde bir peygamber yaşamış, ne bir şâir onun hakkında şiir yazmıştır. Yalnızca ilkel kabileleri barındırmış ve ormandaki vahşi mahluklara gölgelik yapmıştır.

Tabiata dair unsurlar, aynı zamanda Reyhânî'nin en sık ve ustalıklı kullandığı edebi sanatların temel malzemesini de oluşturmaktadır. Bu bakımdan, bir konunun izahında, tabiata ait terminolojinin teşbih ve mecaz sanatları yoluyla kullanımı, Reyhânî'nin edebiyatında etkisini hissettiren önemli bir özellik olarak karşımıza çıkar. Teşbihlerinin büyük bir kısmında orijin tabiattır, daha doğrusu, teşbihin temel öğelerinden 'müşebbeh', çoğu zaman Reyhânî'nin çocukluk hatıraları arasında kendine önemli bir yer bulan Lübnan ekolojisinden alınmadır. Örneğin, etkili bir yazı yazmanın temel şartlarından olan sözcük seçimi konusundaki titizlik, bir dizi tabiat unsuru ve bu unsurların fiziksel ve fonetik yönleri sıralanarak vurgulanmak istenmiştir³⁵:

Bilirim ki, sözcüklerin kerameti yine bizzat kendilerindedir. Onlar sadece tını ve ölçüye değil, musiki, şekil ve renge de sahiptirler. (...) Gerçekten de yaratıcılık bakımından sözcüklerin sorkun ağacı gibi esnek, pırnal gibi sert, su gibi akışkan, reyhan gibi kokulu, gök gürlemesi gibi ürpertici, bülbül gibi şakıyan, meltem gibi fısıldayan, renk gibi ilham aşıl原因 özellikleri vardır. İşte yazar için, özgün bir edebî eser kompoze etmenin asıl sırrı ve hazinesi, bütün bu meziyetlerdir.

Hayatın çeşitli alanlarında, aynı imkan ve koşullara sahip iki insanın gelişim sürecinde gözlemlenen farklılık da, eşit miktarda hava, su, ışık ve gübre alan iki ağacın gelişimindeki farklılıkla mukayese edilmektedir. Reyhânî, bu mukayeseyi, Fureyke'de, karşısında duran iki çam ağacına bakarak yapmıştır³⁶:

İşte pek çok insan da, gelişmesinde ve durgunluğunda bu iki ağaca benzer. Siyâsette, ticârette ve edebiyatta, hızlı veya yavaş, ama sürekli gelişen şahsiyetler vardır: bütün zorluklara ve olumsuzluklara rağmen gelişirler. Buna karşılık, sırrı henüz

³⁴ er-Reyhânî, *el-Eşcâru'n-nâtika (REYHÂNİYYÂT)*, s. 220.

³⁵ er-Reyhânî, *Rûhu'l-luga (REYHÂNİYYÂT)*, s. 421; el-Makdisî, 464.

³⁶ er-Reyhânî, *Şeceratân (REYHÂNİYYÂT)*, s. 368.

keşfedilmemiş bir gelişme kanunu sebebiyle büyüyemeyen ve olduğu yerde sayan şahsiyetler de vardır. (...) Ne üzücüdür ki, bu özellikteki şahsiyetlerin gelişimine, ne ihtimam, ne teşvik ne de medhu senâ fayda verir.

Hutâfu'l-evdiye adlı şiirinde ise, tabiatın köşelerinden rüzgâr sebebiyle yükselen ses ve uğultular ‘*zamanın ağlaması*’na teşbih edilmiştir³⁷:

وَمَا الْعَوِيلُ الْمُخِيفُ،
الَّذِي يَمَلَأُ الْجِبَالَ وَالْأَوْدِيَةَ وَالْبَحَارَ،
إِلَّا بُكَاءَ الزَّمَانِ.

*Bu korkunç uğultu,
Ki, dağı, vadiyi, denizi kaplar,
Başka bir şey değil, zamanın ağlayışındır, o hep ağlar, hep ağlar.*

Kadisiye vadisinde ve tepe üzerindeki Afka mağarasında kişi, dinlerin ve insanlığın tarihine tanık olur³⁸. Reyhânî, Fenikelilerin ve bir zaman Romalıların yerleştiği bu vâdide, Romalılarca yapılan bir heykelin kalıntılarını ve Şii halk tarafından takdis edilen muazzam bir ceviz ağacını gördüğü sırada hissettiklerini *Asvâtu's-sekîne* (*Sükûnetin Sesleri*) adlı makâlesinde tezat sanatı yardımıyla anlatır³⁹:

İşte o ağacın bulunduğu yere; kurbağa vıraklamalarının, keklik ötüşlerinin ve kartal kanatlarından yükselen çırpınma seslerinin eşlik ettiği müthiş, ürperti veren bir sükunet yerleşir. Yemin ederim ki bu sükunet, içerisine insanoğlunun akidelerinin ve hurafelerinin gömülü olduğu sessizliğin sesidir (صَوْتُ السَّكِينَةِ).

Amerikalı bir hayırseverin sessiz sedasız bağışladığı büyük meblağlı bir yardımı taktir ederken de, yönünü yine tabiata çevirir ve asıl mütevazı, gürültü ve patırtıdan uzak ihsanların tabiat tarafından sunulduğuna işaretler, tabiatın cömertliği karşısında insanoğlunun bencilliğine ve nankörlüğüne dikkat çeker⁴⁰.

Bir başka makalede ise, insanoğlunun bencilliğini vurgularken, örnek malzemesini yine tabiatın kucağından alarak, enginar bitkisinin morfolojisi ile insan psikolojisi arasında karşılaştırmalar yapar⁴¹:

³⁷ er-Reyhânî, *el-Hayât ve'l-mevt (HUTÂFU'L-EVDİYE)*, s. 82.

³⁸ er-Reyhânî, *Esvâtu's-sekîne (REYHÂNİYYÂT)*, s. 222.

³⁹ er-Reyhânî, *Esvâtu's-sekîne (REYHÂNİYYÂT)*, s. 222.

⁴⁰ er-Reyhânî, *el-İhsânu's-sâmit (REYHÂNİYYÂT)*, s. 370.

⁴¹ er-Reyhânî, *el-Harşûf (REYHÂNİYYÂT)*, s. 414-15.

Enginar, hava, su ve topraktan kendi kısmeti olan gıdayı alır, ama başka bitkilerin gıdasına göz diker. Sağa sola büyür, etrafa dal saçak yayarak gelişir. Bu korkunç hızlı büyümesiyle adeta varlıkla alay eder. Yanı başındaki gıdasız kalan bir bitkiye acımadığı gibi bir papatyaya dahi merhamet etmez.

Bu yönüyle enginar, tahripkâr, doymak bilmez bencilliğin bir simgesidir: yeryüzünün ve gökyüzünün tüm nimetleri kendisinin olsun ister, başkaları aç ve susuz kalsa da. (ve şöyle der): “verin bana, verin, verin, gübre verin, su verin; ışık almam için bana yer açın!”.

Benzer şekilde, dostlarına gönderdiği mektupların pek çoğunun giriş kısmında da, yine Fureyke ve çevresine özgü terminoloji ustaca kullanılmıştır⁴²:

سَلَامٌ أَرْكَى مِنْ زَنْبِقِ الْوَادِي وَمِنْ أَزَاهِرِ الْحُقُولِ.

Vâdinin zanbağından ve tarla çiçeklerinden daha saf selâm (size olsun)

تَحِيَّاتٌ أَطْيَبُ مِنْ رِيَّاحِينَ لُبْنَانَ وَ أَدْعِيَّةٌ أَصْفَى مِنْ سَمَائِهِ.

Lübnan fesleğenlerinden daha hoş, Lübnan semalarından daha sâfi selâmlar (size olsun)

أَحْيَاكَ وَ أَحْيَى أَعْضَاءَ الْجَمْعِيَّةِ النَّهْذِيْبِيَّةِ تَحِيَّةً طَيِّبَةً، شَدَّوْهَا مِنْ أَوْدِيَّةِ لُبْنَانَ، وَصَفَّأُوْهَا مِنْ سَمَاءِ سُورِيَا، وَحَرَّارُئُهَا مِنْ قَلْبِ الْبِلَادِ الْعَرَبِيَّةِ.

Seni ve dernek üyelerini; kokusu Lübnan vâdilerinden, berraklığı Suriye semalarından ve sıcaklığı Arap ülkelerinin bağrından gelen bir selamla selamlarım.

c. Allah ve Tabiat İlişkisi Üzerine

Reyhânî'nin tabiat üzerindeki tefekkürleri, “*eserden müessire geçiş*” anlamında, kelami ifadeyle tabiata mana-yı harfî yönünden yaklaşma biçiminde tezahür etmez. Ona göre, varlık alemi bizatihi hakikattir; tabiattaki hareketliliği sağlayan gizli güç olan Allah da tabiatla iç içedir, ondan ayrılmaz ve hatta Tanrı tabiatın ruhu mesâbesindedir. Bu noktadaki düşünceleriyle Reyhani stoist anlamda logosu hatırlatır⁴³. Derin bir tefekkür ürünü olan *Vâdi'l-*

⁴² er-Reyhânî, *Resâil*, s. 166.

⁴³ Reyhânî, Herbert Spencer'in (1820-1903) ‘*dönüşümcü ahlak ilkeleri*’nden yola çıkarak ‘*tabiatçı hulul*’ anlayışına meyletmiştir. Tabiattaki tüm olguların, kusursuz bir birliklilik teşkil ettiğini düşünen Reyhânî'ye göre sosyopsişik tüm gerçekler biyolojik gerçeklerden, bu da bizzat tabiatın kendisinden doğar. Tabiatla gizli ve meçhul bir güç vardır ve bu güç Allah'tır. Cebr, Cemil, *el-Felsefetü'r-Reyhâniyye -Sempozyum Tebliği-* (Sempozyum: Emîn er-Reyhânî -

Fureyke adlı yazısındaki şu satırlar, onun bu yönüne ışık tutan güzel bir örnektir⁴⁴:

O an fark ettim ki, ruhum vadiyle, vadi de ruhumla özdeşleşmiş. Demek ki benimle vadi arasında herhangi bir ayrılık yok. Ondaki gölgeler, hayaller, karanlık mağaralar benim ruhumda da var. Ondaki sarp kayalar, korkunç uçurum ve kıvrımlar, taşan dereler, coşan nehirler hep ruhumun ikliminde de mevcut. (...) Onun tabiatında bulunan; serçeler, çekirgeler, kırlangıçlar, hatta ve hatta haşaratlar ve yırtıcı kurtlar benim ruhumun tabiatında da eksiksiz var.

Reyhânî'ye göre, aslında tabiattaki her hareket, kendi içinde bir alış veriş ameliyesidir. Aklî ve ruhî yönünü geliştirerek, beşerî ruhla tabiattaki kapsamlı ruhu birbirine harmanlayabilen çok az sayıda insan, musibetlerin, kendilerinden bir şeyler götürmediğini fark eder. Çünkü bu seçkin zümreye göre tabiat, içindeki bütün muhtevasıyla yine bu şahsiyetlere aittir, nitekim kendileri de zamanla o tabiatın bir parçası olacaklardır⁴⁵. Aynı mantıktan hareketle, ezeli ruhta herhangi bir eksilme olmadığını düşünen Reyhânî, ölümün de, kendisinden korkulacak bir hadise olmadığına işaret etmektedir: “*Tabiatın çocuğu, annesinden korkmamalıdır*”⁴⁶. Reyhânî'nin bu görüşlerinden, evrimci materyalist panteizm düşüncesine sahip olduğu sonucu çıkarılabilir.

Yazar, ruhî ve aklî kuvvelerin maddî kuvvelere karşı olan üstünlüğünü benimsediği ve spiritüalizmden yana tercihte bulunduğu⁴⁷ olgunluk dönemi eserlerinden *The Book of Halid*'de de, yine tabiat merkezli benzer bir yoruma gider⁴⁸:

Ben, materyalist olduğumdan daha fazla spiritüalistim. Beni çevreleyen tabiatın her bir parçasında, ana membama Tanrı veya Yaratıcı adımı verdiğimiz ilahî bir cevher müşâhede ediyorum. Dolayısıyla filozof, tabiat üzerinde ne kadar fazla tefekkür ederse, onun her bir zerresine nüfuz eden temel kanuna da o kadar fazla yaklaşmış olur. İşte bu temel kanuna

râid nahdavî min Lubnân-), Dâru'l-İlm li'l-melâyîn, 1. Baskı, Beyrut, 1988, s. 215-216; *Emin er-Reyhânî -siratuh ve edebuh-*, el-Mektebetu'l-İasriyye, Beyrut, 1964, s. 196.

⁴⁴ er-Reyhânî, *Vâdi'l-Fureyke (REYHÂNİYYÂT)*, s. 51, 57.

⁴⁵ a.g.e., s. 57.

⁴⁶ a.g.e., s. 53.

⁴⁷ Ebi Fâdıl, Rabîa Bedî, *el-Fikru'd-dînî fi'l-edebi'l-mehcerî -Ailâm ve Nemâzic (I-II)-*, 1. Baskı, Dâru'l-cil, Beyrut, 1992, c. II, s. 444.

⁴⁸ er-Reyhânî, *Mâ hiye's-seîâde? (REYHÂNİYYÂT)*, s. 245.

yaklaşmak, aynı zamanda insanın, Tanrı ile birleşmesi demektir.